

Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde Enstrüman Figürleri Üzerine Bir İnceleme

Serhat YENER (*)

Özet: Osmanlı dönemi Türk Müzik Kültürü'nün çok yönlü olarak gelişimini sürdürdüğü izlerini, kültürün diğer unsurları üzerinde de bıraktığı önemli bir dönem olmuştur. Minyatürlerde resmedilen enstrüman figürleri, ait oldukları toplumun müzik kültürü hakkında, döneme ışık tutan çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada; incelenen minyatürlerle Osmanlı Dönemi Türk Müzik kültüründeki zaman ve mekân farklılıklarının belirlenmesinde önemli bir unsur olan döneme ait çalgıları ele alınmıştır. Bu duruma en güzel örnek; Abdülcelil Çelebi-Levni'nin ressamlığını yaptığı Sultan III. Ahmed'in 1720 yılında dört şehzadesinin sünnet düğünü şenliklerinin anlatıldığı Surname-i Vehbi adlı eserdir.

Bu minyatürlerde sahnelenen ve o dönem sazlarının teknik, anatomik yapısını tanımlamayı amaçlayan bu çalışma betimsel araştırmalardan tarihsel desen kullanılarak alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda konu ile ilgili yazılı ve görsel materyallere başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Minyatür, Enstrüman Figürleri

An Analysis on Instrument Figures in Ottoman Period Miniatures

Abstract : Ottoman period has been a significant epoch in which Turkish Music Culture maintained its development multi dimensionally and left its impact on other components of culture. Instrument figures depicted on miniatures present very important information that shed light on the period about the musical culture of the society they belong to.

In this study, musical instruments of the period which are significant components in determining the discrepancy between time and location in Ottoman Period Turkish Music culture have discussed. The best example for this case is; the performance painted by Abdülcelil Çelebi-Levni and named as "Surname-i Vehbi" in which the festival of the circumcision ceremony of Ahmed III's four princes in 1720 is narrated.

Aiming to characterize the technique and anatomical structure of the period's musical instruments, this study is derived from the descriptive researches by using historical patterns. Upon this purpose, written and visual materials about the subject are referred.

Keywords: Ottoman Empire, Miniature, Instrument Figures

*) Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü
(e-posta: serhatyener@odu.edu.tr)

Giriş

Türklerde coğrafi ve sosyo-kültürel duruma göre biçim almış olan müzik kültürü, çok eskilere dayanır. M.Ö. 3000 yıllarında Altaylılar' dan günümüze ulaşan müzik hakkında bazı kaynaklar vardır (Say, 2003: 21).

Türk müzik kültürü; Anadolu'nun tarih boyunca Hititler, Urartular, Frigler gibi medeniyetlerin beşiği olması ve Asya, Altay, Hun, Uygur Türklerinin kültür etkileşimi sonucu Avrasya'da yaklaşık 11 milyon kilometrelik bir alana yayılmış olan Türk dil kökeninden gelen, Türkçe konuşan, yaklaşık 250 milyonluk bir insan topluluğunun oluşturduğu bir yapı haline gelmiştir. Türk müzik kültürü söz konusu yapısı itibarı ile Dünya müzik kültürü içinde en yaygın öğelerden biridir. Kaybolmaya yüz tutmuş binlerce yıllık geçmişi olan melodilerin ve enstrümanların yaşatılması, Türk müzik kültürü açısından önemli bir olgudur.

Çalgı, dünya üzerinde var olan her kültürde birbirine çok benzer şekilde biçimlenmiştir. Ancak buna rağmen çalgıyı malzemesi ve biçimi ile seslendirilmesi olmak üzere iki farklı açıdan ele almak daha doğrudur. Malzeme ve biçim daha maddi, seslendirme ise daha kültürel. Bunun tipik örneği kemandır. Pek çok kültürde olmasına rağmen, 18. yüzyılda batıların tabiriyle "Viola d'Amore" yani, "sine kemani" adıyla Osmanlı dünyasına da girmiş, ama burada batıdakinden farklı tını ve üslupta icra edilmiştir. Batı müziğinden bizim kültürümüze geçen çalgılardan klarnet de değişikliği uğramış, Osmanlı dünyasında, keman gibi, farklı tını ve üslupta kullanılmıştır. Kemeçe, tambur, ney gibi çalgılar Osmanlı müziğine göre biçimlenmiş çalgılardır. Osmanlı çalgıları zaman içinde başka kültürlerle ait çalgılarla da etkileşime girmiştir (www.geldik.com/kulturel-konu-lar/35087-osmanlida-dugun-bir-torendir. Erş. Tarihi:15 / 04 / 2010).

Türk Müzik Kültürü, tarihsel süreçte Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular ve Osmanlı kültürleri içerisinde sürekli bir gelişim çizgisi göstermiştir. Bu dönemlerde gerek nazari, gerekse Organoloji yönünden giderek daha sistematik ve kompleks bir yapıya kavuşmuştur.

Bu dönemlerden kalan müzik mirasları müzikoloji alanında yapılan bilimsel çalışmalarla günümüze yansımaktadır. Bu çalışmalar daha çok müzik nazariyatı ile ilgili kitaplar, ses dizileri, müzik biçim ve formları, Türk müziği dönemleri üzerinden temellendirilen çalışmalardır.

Bu çalışmada hareket noktası yapılan Osmanlı minyatür sanatı da, Türk Müzik kültürü hakkında sunduğu ipuçlarıyla müzikolojinin önemli çalışma sahalarından biridir.

Osmanlı Döneminde Minyatür Sanatı

Osmanlı musikisi, tezhibi, nakşı(minyatür), halısı, hattı ve ebrusuyla batıların sublime art dedikleri ulvi bir güzellik olan Osmanlı sanatının mimarideki taşının seste billurlaşmış şeklidir. Osmanlı müziğinde en yalın ezgilerle zaman ötesini anlatan, derinliğiyle insanı sonsuza kanatlandıran bir yapı görmek mümkündür (Şahin, 1996: 494).

Minyatür sanatı, ince ve güzel bir sanat olup tarihte geniş bir alana sahip, konu olarak da zengin bir sanat dalıdır.

“Genel tanımıyla, yazma eserlerde anlatılan olayları görselleştirmek üzere yapılan kitap resimlerine, minyatür denilmektedir. Minyatür terimi, ortaçağ Avrupası’nda yazma kitaplarının bölüm başlarına yapılan tezhiplerde(süslemelerde), baş harfleri vurgulamak amacıyla kırmızı boya, ‘minium’ dan türetilmiştir ve söz konusu tezhipleri tanımlar. Daha sonraları, Latince olan, ‘miniare’ kökünden türetilerek, İtalyanca ‘miniatura’ olmuş, Fransızca’ya da ‘miniature’ olarak geçmiştir. Zamanla yazma kitaplarındaki resimleri ifade etmek için kullanılan terim, Türkçe’ye batı dillerinden girmiştir. Ancak Osmanlı dönemi kaynaklarında minyatür teriminin yerine , ‘tasvir’ veya ‘nakış’ sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir (Mahir, 2005: 15).

Bilinen en eski minyatürler Mısır’da rastlanan ve İÖ 2. yüzyılda papirüs üzerine yapılan minyatürlerdir. Daha sonraki dönemlerde Yunan, Roma, Bizans ve Süryani el yazmalarının da minyatürlerle süslediği görülür. Avrupa’da minyatürün gelişmesi 8. yüzyılın sonlarına rastlar. 12. yüzyılda ise minyatürün, süslenecik metinle doğrudan doğruya ilgili olması gözetilmeye ve yalnızca dinsel konulu minyatürler değil dindışı minyatürler de yapılmaya başlandı. Baskı makinesinin bulunuşuna kadar Avrupa’da çok güzel ve görkemli minyatürler yapıldı. Bundan sonra minyatür daha çok madalyonların üzerine portre yapmak için kullanıldı. 17. yüzyıldan sonra fildişi üzerine yapılan minyatürler yaygınlaştı. Selçuklular döneminde de minyatüre önem verildi. Mevlana’nın resmini yapan Abdüddeve ve başka ünlü minyatür sanatçıları yetişti. Osmanlı Devleti döneminde ise 18. yüzyıla kadar İran ve Selçuklu etkisi sürdü. Levnî, Türk minyatür sanatında bir dönüm noktasıdır. Levnî, geleneksel anlayışın dışına çıktı ve kendine özgü bir biçim geliştirdi. 19. yüzyıl başlarında yenileşme hareketleriyle birlikte minyatürde de batı resim sanatının etkileri görüldü. Minyatür yavaş yavaş yerini bildiğimiz anlamda çağdaş resme bırakmaya başladı. Ama batıda olduğu gibi ülkemizde de geleneksel bir sanat olarak varlığını sürdürmektedir (www.elsanatları.gen.tr/minyatur-sanati-hakkında. Erş. Tarihi: 15 / 04 / 2010).

Osmanlı Minyatürlerinde Enstrüman Figürleri

İlk örnekleriyle Sultan II. Mehmet döneminden başlayarak karşılaştığımız Osmanlı resim sanatı, işlenen konular açısından büyük önem taşımakta ve kendine özgü bir gerçeklikle önemli olayların anlatıldığı bir tür belge değeri taşımaktadır. El yazması kitap resimleri olan minyatürlerde seçilen konular, anlamda padişahın yaşamını anlatan olaylardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, ‘Osmanlı Sanatında Müzik’ denince ilk olarak akla gelen şey, bunun sarayda bir sosyal olgu olması ve yanı sıra müzik eğitiminin Enderun’da başlamasıdır.

Osmanlı Devleti’nde II. Mehmet ile sanatta bir değişim yaşanmıştır. Enderun’da müziğe de yer verilmiştir. Enderun’da köle ve devşirme çocuklardan seçilen kız ve erkekler, sarayda hizmet için yetiştirilirdi. Birçok dersin yanında müzik dersi de verilirdi. Bu sayede çalgı çalıp şarkı söylüyorlardı (Kaygısız, 2000: 150).

Sarayın müziğe olan yakınlığı, bakış açısı, türleri, uygulanışı, organolojisi ve kuramsallığı irdelenen başlıca konular arasında yer almaktadır. Ülkemizde yapılan sınırlı çalış-

malarda daha çok 17. ve 18. yy'lar üzerinde yoğunlaştığı ve genelde de iki ana kaynaktan yararlanıldığı görülmektedir (Yum, 1999: 192).

Osmanlı İmparatorluğu sanatında müzik konusunda Sultan II. Murad (1421-1451) döneminden başlayarak 18. yy'ın sonuna dek yapılan kuramsal çalışmaların varlığı ve bunlara ilaveten her biri birer görsel belge niteliği taşıyan minyatürler, bize Osmanlı saray müziği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bunlar Osmanlı müziğinin tarihsel gelişim sürecini de bir bakıma günümüze aktarmaktadır.

Osmanlı Musikisi'nde Kullanılan Çalgılar

Musiki aletleri bilimi demek olan Organoloji de çalgılar, hangi müzik söz konusu olursa olsun, bu sanatın insan ile birlikte doğuşundan bu yana geçirdiği merhaleler göz önüne alınarak, vurmali çalgılar, nefesli çalgılar ve telli çalgılar sırası içinde incelenmektedir (Tanrıkorur, 2003: 56-57).

Çevgan; Türk mehter musikisinde kullanılan bir usul vurma sazıdır. Etrafı zincir ve çingirak yahut ziller ile çevrili, gümüşten yapılmış, saplı bir alettir (Öztuna, 1990:199).

Zilli Maşa; Anadolu'da halk musikisinde bir vurmali sazdır. Çerçevesinde küçük zil (5 cm çapına) veya çingiraklarla dizilmiş kaşık veya maşalardan ibarettir. Ekseriye bir çift halinde dize vurularak çalınır ve parlak bir ses verir (Öztuna, 1990: 527). **Parmak Zili;** Günümüz Türkçesinde 'parmak zili', birkaç yüzyıl öncesine kadar çenk deniyordu. 15. yy'a ait bir Türkçe el yazmasında, cariyelerin parmak zillerini kullanarak dans ettikleri belirtilir.(Say, 2005:128). **Darbuka;** Türk musikisinde bir usul vurma aletidir. Türkiye'de madeni kaplı olanlarına 'darbuka', toprak olanlarına 'dümbek', halk musikisinde 'çömlek' denilmektedir. Tahta kaplı olanları da vardır. Ağız kısmı deridir. Bu kısma iki elin parmak ve tırnak vuruşlarıyla çalınır (Öztuna, 1990: 209). **Kâseler;** Darbuka cinsinden bir vurmali alettir. Daha çok Mısır ve Sudan'da görülmüştür. Fakat Arap musikisinde eskiden beri yaygındır (Öztuna, 1990: 433). **Fincanlar;** XVII. asır Türk musikisinde kullanılan bir çalgıdır. **Mey;** Deliksiz kavala benzeyen, bir gövde üzerine ses çıkarmak için takılmış, bir kamıştan meydana getirilmiş nefesli bir çalgıdır. Meyin Azerbaycan bölgesinde kullanılan 'balaban' adlı bir çalgı ile benzerliği büyüktür(Balabanın kamışı ince, meyin ise kalındır) (Emnalar, 1998: 91). **Sipsi;** Sipsi adı(ince, küçük) anlamına gelir. Bazı bölgelerde sigaraya ve zurnanın ağızlığına da sipsi denir. Çalgının yapısı itibarıyla küçük oluşu sipsi denmesinin bir nedenidir (Emnalar, 1998: 94). **Çifte;** Anadolu'da kullanılan bir nefesli sazıdır. Ağza alınacak yerinde iki dil olduğu için 'çifte' denilmiştir. Bir çeşit diltikli zurna ise de, davul eşliğinde çalınmaz ve zurnanın güzelliğini taşımaz (Öztuna, 1990: 202). **Argul;** Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan dilli bir saz çeşididir. **Düdük;** Üflemeyle ses veren bir alettir. XVII. asır Türk musikisinde ilkel flütler tipinde pek çok flüt vardır. Kaba düdük, Yelli düdük, Arabî düdüğü, Çığırta düdüğü, Mehter düdüğü bunlardan birkaçıdır (Öztuna, 1990: 236). **Ney;** Türk musikisinin en maruf sazı olan ney, Farsça'da, 'nay'dan gelmektedir. Anlamı 'kamış'tır. Araplar 'mizmar' demektir. Fakat bu kelimenin manası, şümulludur; üflenerek çalınan bir gurup sazı içine alır (Öztuna, 1990:116). **Girift;** Türk musikisinde bugün, unutulmak üzere olan bir nefesli

sazdır. Ney'e benzer, fakat daha küçüktür. 6 ve bazen de 4 boğumludur. 8 deliği vardır. Kaba çargahtan(do), muhayyere(la) kadar, ancak 1,5 oktav olmasına rağmen, neyden daha karakteristik bir sesi vardır (Öztuna, 1990: 308). **Pişe;** Yedi veya dokuz deliği olan bir çeşit eski ney olan nefesli bir sazdır. **Mü;** Osmanlı döneminde kullanılmış olan nefesli bir saz çeşididir. **Kara Kamış;** Osmanlı döneminde kullanılmış olan dilsiz bir çalgı çeşididir. **Komuz;** Kırgız çalgısı olan bu saz 3 tellidir. Bir bütün, tam ağaçtan yapılı ve perdesizdir. Çeşitli şekillerde akort sistemleri vardır. Genelde dörtlü ve beşlidir. Ses aralığı 2 oktavdır (Tövbiş, 1990:265). **Garmon(Mızka);** Hava basıncı ile ses üreten, körüklü, klavyeli, iki kol arasında sıkıştırılarak çalınan portatif çalgıdır. Ön tarafında bulunan ve sağ el ile çalınan klavye aracılığıyla madeni dilcikler harekete geçirilir. Klavyedeki her tuş, bir dilciği iterek hava akımını sağlar. Körüğün çekilip itilmesiyle oluşan hava basıncı, ses üretiminin kaynağıdır. Akordeon ile aynı sisteme sahiptir. Aralarındaki fark, akordeon fabrika yapımı, garmon ise el yapımıdır (Say, 2005: 19). **Hokkabaz Borusu;** Bir çeşit basit trompettir. Do majörün arpej seslerini verir. Yapısı, ağızlık, boru kısmı, onun altındaki kangal kısmı ve huni biçimindeki kalaktan oluşur. **İklığ;** Kemeçeye benzer, tiz sesli eski bir Türk yaylı sazıdır. XVII. asırda kullanılmaya başlandı. Hindistan Türkleri, Ortaçağ'da kullanıyorlar, 'ıklığ' veya 'ıklık' diyorlardı. Evliya Çelebi, yüz çalıcısının olduğunu, Arabistan'da ve Türkistan'da çalındığını, Rumeli'ne yayılmadığını ve kıldan üç teli olduğunu bildirmiştir (Öztuna, 1990: 365). **Sine Kemanı;** Şimdiki keman batı müziğinden intikal etmeden evvel, Türk musikisinde kullanılan keman çeşididir. Büyük olduğu için boyna değil de, göğse konularak çalınıyordu. Bu yüzden de 'ayaklı keman' veya 'sine kemanı' denmiştir. 4 veya 7 tellidir. **Keman;** Eskiden beri Türk musikisinde sine kemanı olarak mevcuttur. Batı kemanının musikimize girmesi, 1826'dan sonradır. Keman esasında, Arapların 'rebab' sazından alınarak asırlar boyu geliştirilmiş bir sazıdır. Lavignac, kemanın Türklerin 'kemeç-i guz'dan(oğuz kemeçesi) geldiğini yazar. 16. yy'ın ilk yıllarında şekillenmekle beraber, bu asırda ve 17. asırda gelişmesine devam etmiş, nihayet mükemmel şeklini almıştır (Öztuna, 1990: 440). **Rebab;** Çok yaygın olan, telli ve yaylı bir sazıdır. Kemeç ve kemanın atalarından sayılmaktadır. Kemeç gibi dize dayanarak çalınmaktadır. Kemeç gibi 3 tellidir. 2 hatta tek teli olan ilkel şekilleri vardır (Öztuna, 1990: 221). **Klasik Kemeç;** Rebabın, gelişmiş hali olan yaylı bir sazıdır. 14. asrın sonlarında kemeçeye rağbet birden artmıştır. Kemaninkinden ayrı, insanı heyecanlandırabilecek, parlak renkli, lirik ve kendisine has bir sesi vardır. **Ağaç Kemane;** Osmanlı döneminde kullanılmış olan yaylı bir saz çeşididir. **Kabak Kemane;** 16. yy'a kadar ıklığ da denen bu alet, su kabağı yada ağaçtan yapılmış gövde ile saptan oluşur. Gövdenin ön yüzün deri gerilmiştir. Üç telli iken yakın zamanlardan beri dört telli olarak yapılmaya başlanmıştır. Telleri maden olup, yayı at kuyruğundan yapılmaktadır (Say, 2005: 281). **Kanun;**Bu sazın Farabi tarafından icad edildiği ancak bir söylenti mahiyeti taşır. Aslında kanun köken olarak, Antik devirde Eski Mısırlılara ve Sümerlere kadar götürülebilir. Çeng ile kanun aynı menşededir. Kanunu mandalsız çalmak bir hüner işidir. Esasen mandalları Hacı Arif Bey, 1880'lere doğru koymuştur. Ses sahası zengin ve kaba yegahtan tiz aceme kadar, 3,5 oktavdır (Öztuna, 1990: 424). **Dombra;**

Osmanlı döneminde kullanılmış olan mızraplı bir çalgı çeşididir. **Dotar(Dutar)**; Özbek, Tacik, Türkmen, Fars gibi dillerden tercümeden iki telli anlamına gelir. Armut biçiminde, birleştirilmiş parça ağaçlardan yapılmış(yaprak tipi) uzun saplı, 13-17 arası bağlanmış damar gibi perdeleri(deriden) vardır. İki tane ipek teli vardır. Uzunluğu 1150-1200 mm civarındadır. Afgan ve İran'da 3 telli olan çeşitleri de vardır (Tövbüş, 1990:187).

Minyatürlerde Tasvir Edilen Bazı Saz Örnekleri

Osmanlıda düğün bir törendir, bir ritüeldir. Osmanlı kitap sanatı içinde de düğün kitapları ayrı bir yer tutar. İslam dünyasında “şehname”, “hamse” gibi diğer kitap türleri vardır, ancak düğünleri konu alan “surname”ler Osmanlı'ya hastır. Pek çok surname yazılmışsa da resimli örnekler bir iki tanedir. Bunlardan 1582 tarihli olanı, III. Murad'ın şehzadesi için yapılan ve 55 gün süren düğünü anlatan, 400 küsur resme sahip kalınca bir kitaptır. İntizami adlı bir şair tarafından metni yazılmış, o zaman saray nakkaşhanesinin başında bulunan Üstad Osman ve ekibi tarafından resimlenmiştir.

Düğün söz konusu olduğunda eğlenceden de söz etmek gerekir. Eğlence kavramı, insanların yaşayış tarzına, kültürüne, dünyaya bakış tarzına göre değişir. 1720 tarihi, aynı zamanda Lale Devri'nin de başlangıcıdır. Surnameleri inceleyen tarihçi ve sanat tarihçilerinin yorumu, bu düğünlerin hem bir olayı kutlamak hem de toplumda bir gevşeme yaratmak amacıyla düzenlediği yönündedir.

Çankırı yakınlarından, MÖ 16. yüzyıla ait İnandıktepe vazosunda, dört friz üzerinde hieros gamos denen kutsal bir düğün anlatılır. Bu frizde bizim asıl dikkat çeken çalgılardır; bu çalgıların bir düğün töreninde kullanılıyor olmasıdır. Çalgılardan biri olan “zil” veya Osmanlıların deyimiyle “halile”, birbirine çarpılan iki tane zilden oluşur.

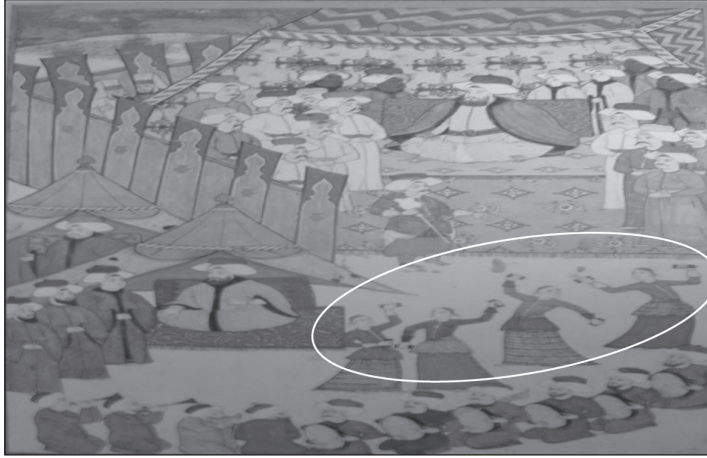
Kopuz; Türklerin en az 15 asırdan beri kullandıkları, ünlü bir mızraplı çalgıdır. Bugün Anadolu'da yerini bağlama türünden sazlara bırakmış olmasına rağmen, Orta Asya ve Sibiryada halen kullanılmaktadır. Kopuz, Türk kültürünün bir çeşit sembolü ve temsilcisi olarak kabul edilir (Öztuna, 1990:454).

Resim 1: Kopuz, Kemançe, Def

Kaşık; Anadolu halk musikisinde çar-pare'nin aldığı isim. Çar-pareye nazaran daha ilkelidir. İki uzun bir çift tahtadan ibarettir. Hatta bazen sadece iki tahta kaşık avuç içine alınarak vurulmakla yetinilir (Öztuna, 1990:434).

Resim 2: Kaşık

Çalpara veya Çengi Çubuğu(köçekçe veya tavşanca'larda)

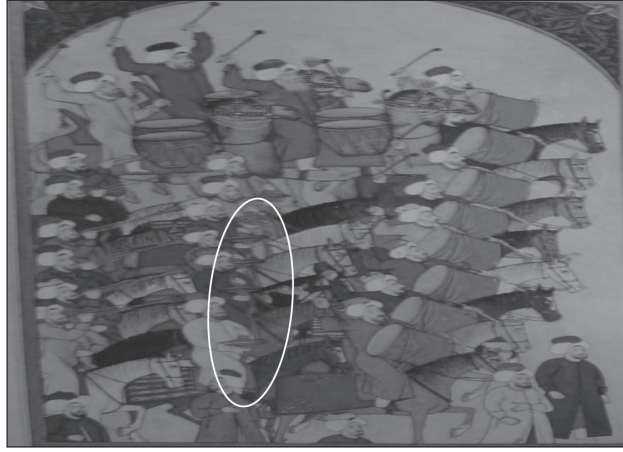
Çarpere, Türk musikisinde bir usül vurma aletidir. Dört parça sert tahtadan yapılmıştır. İki parçası bir avuca, iki parçası da diğer avuca alınarak çalınır. Bir çeşit kastanyettir. 8-10 cm boyunda iki parçalı abanoz ağacından yapılmıştır. Bu dönemde ise iki çift küçük zil çarparenin yerini almıştır (Öztuna, 1990:192).

Resim 3: Çalpara

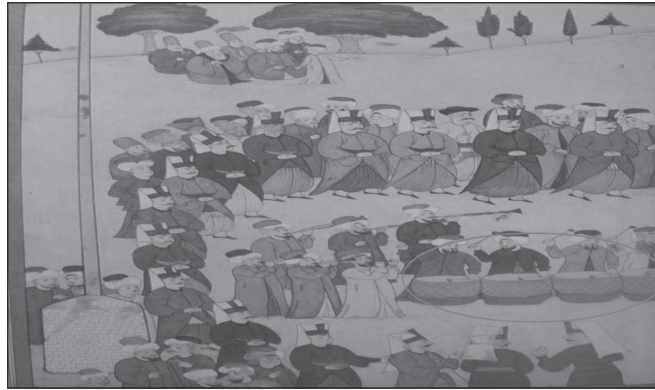

Mehter Zili

Askeri musikide kullanılan bu saz, zile yakın, ses kalitesi olarak iyi, fakat volüm olarak düşüktür. Ritim sazlar arasında yer alır, solosu az olan bir sazdır. **Zil(Halile)**; Türk musikisinde bir usul vurma aletidir. Baş ve orta parmaklara takılan iki çift yuvarlak halindedir; yuvarlağın ortası çukurcadır. Karşılıklı vurularak parlak bir ses elde edilir (Öztuna,1990:527).

Resim 4: Zil**Kös**

Türk musikisinde bir vurmali alettir. Askeri musikide, Mehterhane-i Hakaani'de kullanılmıştır. 'Kus-i hakaani' diye anılmış, çalan sanatkâra Farsça, 'küsi' ve 'küszen', Türkçede de 'köscü' denmiştir. İki elle tutulan bu saz, çifttir. Parçalar eşit büyüklükte, tokmakla usül vurulur. Bakır üzerine deve derisi geçirilmiştir. Yarım yumurta şekline benzer ve üst kısmı en geniş yeridir. (Öztuna, 1990: 464)

Resim 5: Kös

Abdülcelil Çelebi-Levni'nin ressamlığını yaptığı Sultan III. Ahmed'in 1720 yılında dört şehzadesinin sünnet düğünü şenliklerinin anlatıldığı Surname-i Vehbi adlı eserdir. Minyatürlü sayfalarda on beş gün ve gece olmak üzere, Okmeydanı ve deniz kenarı karsırlarında yer alan gösteri ve eğlenceler anlatılmıştır. 18. yüzyıl müziği, icra biçimleri ve sazlara yönelik zengin bir malzeme içeren eserin 132/A sayfasında, Okmeydanı sırtlarında bir mehter takımı ve onları izleyen kalabalık bir grup betimlenmiştir. Mehter müsikisi icra eden toplulukta izlenen sazlar, önde dört adet kös ve üç zurna ile arkada üç adet boru görünmektedir. Arka planda iki büyük top ağacının önünde oturan altı kişilik izleyici grubunda üçünün başlarına giydikleri sikkeden Mevlevi oldukları anlaşılmaktadır. Grubun altıncı izleyicisi de çocuktur.

Davul

Türklerde binlerce yıldan beri kullanılan vurmali alettir. Eski Türklerde, Türkçede 'köbürge, küvrüğ, tuğ' denen davulun bugünkü Türkçe ve batı dillerinde adı, Arapça ile aynı manada olan, 'tabi' kelimesinden gelir. Davulun pek çok çeşidi vardır. Yanları tahtadır. İki tarafında deri gerilmiştir. Sağ eldeki topmak kuvvetli zamanları(düm), sol eldeki daha ince çubuk ile zayıf zamanı(tek) vurur. Bazen usül tokmakla kalmaz, darpları ile nağmenin icrasına katılır. Halk müziğinde zurnanın ayrılmaz usül vurma aletidir (Öztuna, 1990: 211).

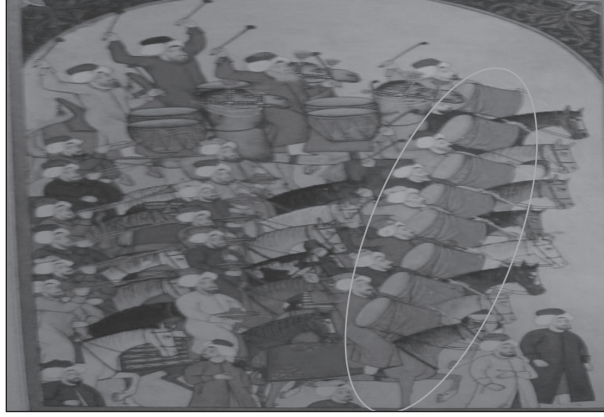
Resim 6: Davul

Nakkare

Vurma sazlardan biridir. Halen mahalli musikide kullanılan şekli, basık iki dümbelkten ibarettir. Elle ve daha fazla küçük değnekle vurularak çalınır, zurnaya refakat eden bir sazdır. İki tane yan yana ve birbirine bağlanmış şekline 'çifte nakkare' denir (Öztuna, 1990:98).

**Resim 7: III.Ahmed zamanında mehter takımı,
Levni_Topkapı Sarayı
Nakkare**

Eski metinler, davul ve kös aletleri gök gürültüsüyle ilişkilendirilir ve bu “büyük” seslerin insanları heyecanlandığı düşünülür. Bu etki, töreni düzenleyenler tarafından zaten beklenen, arzu edilen bir durumdur aynı zamanda. Nakkare çalgıcıları Osmanlı dönemi resimlerinde sık sık görülür. Osmanlı kültürü davula ve nakkareye oldukça çok önem vermiştir. Davul, Osmanlı kültüründe bir egemenlik sembolüdür (Osmanlı Musikisi, www.osmanlisanati.com).

Kudüm

Türk musikisinde bir vürmalı sazdır. Bilhassa Mevlevihanelerde, bazen diğer tekke-lerde nadiren din dışı musikilerde kullanılmıştır. Kendine has bir sesi vardır. Belirli bir sese mesela, düğaha veya rasta düzenlenirse daha yerinde rol oynar (Öztuna, 1990:464).

Resim 8: Kudüm

Türk müziğinin usul vurma aletlerindendir. Halk ağzında ‘tef’ denir. Kasnak şeklinde, ele alınacak kadar küçük bir davul olan defin çeşitli şekilleri eski kavimlerde mevcuttur. Fakat antik deflerde zil olup olmadığı malum değildir. Son zamanlara kadar defe Türkler daire demişlerdir. Tekke musikisinde kullanılan zilsiz büyük deflere, ‘mazhar’ denir (Öztuna,1990:211).

Resim 9: Def

Surname-i Humayun’daki minyatürde, rakkaslara çeşitli çalgıların eşlik ettiği görülür; nakkare, zurna ve defin yanı sıra, kemençe ve “mıskal” da bu çalgılar arasındadır. 14. yüzyıla ait olan ve Mehmet Siyahkalem’e atfedilen bir resimde de, cin olduğu söylenen figürlerden birinin yine kemençe benzeri bir çalgı çaldığı görülür.

Dans konusu, 1582 tarihli bir düğünde başka şekilde karşımıza çıkar. Resmin yukarısında, çalparalarla ve çalgıcılar eşliğinde bir rakkas, altta ise bir Mevlevi semazeninin iki ney eşliğinde dans ettiği gösterilmiştir. Bu konu birçok araştırmacının da ilgisini çekmiş ve pek çok yorum yapılmıştır. İntizami’nin metninde konuyla ilgili açıklama yoktur, ancak “Mısır’dan gelen bir afet” diye tanımladığı, aslında bir erkek, bir eşcinsel olan rakkası, hayranlıkla ve erotik duygularla ifade eder. Resmin yukarısında dans eden bu rakkastır. Altta sema eden bir tasavvuf ehlinin, mevlevinin, Nakkaş Osman’ın bu resminde neden yer aldığı ise düşündürücüdür. Mevleviliğin yeni olduğu 15. ve 16. yüzyıllarda, “sema” deyiminin dans etmek anlamında kullanıldığı söylenebilir. “Sema” sözcüğünün özel anlamlar içermesi ve deyim olarak kullanılması ise daha sonraki yüzyıllarda olur. Aslında bu sahnede Mevlevi ile “Mısırlı afet”in yaptığı aynı şeydir, her ikisi de dans eder. Ancak, Osmanlı sanatlarında ve divan edebiyatında panteist bir yaklaşım görülür. Günlük hayatla uhrevi hayat arasında bir iç içelik vardır; her an her şey Tanrı’yla ilgilidir. Nakkaş Osman’ın resminde de böyle olsa gerektir. **Daire** Son zamanlara kadar defe verilen isimdir. Def, tam daire biçimindedir (Öztuna, 1990: 205).

Zurna

Türk musikisinde kullanılan nefesli bir sazdır. Kelime olarak Türkçe gibi görünse de Farsça, ‘sur-nay’dan gelmektedir. Düğün ney-i demektir. İyisi şemşir ağacından, daha

kabacaları dışbudaktan yapılıdır. Üstte 7 ve altta da 1 deliği vardır. Zurnaların çeşitleri çok olup, Türkiye'nin on binleri bulan hemen her köyünde bulunur. Askeri musikide de rolü büyüktür. Vaktiyle klasik sanat musikisinde de kullanılmış, ama daha sonra da kaldırılmıştır (Öztuna,1990:530).

Resim 10: Zurna

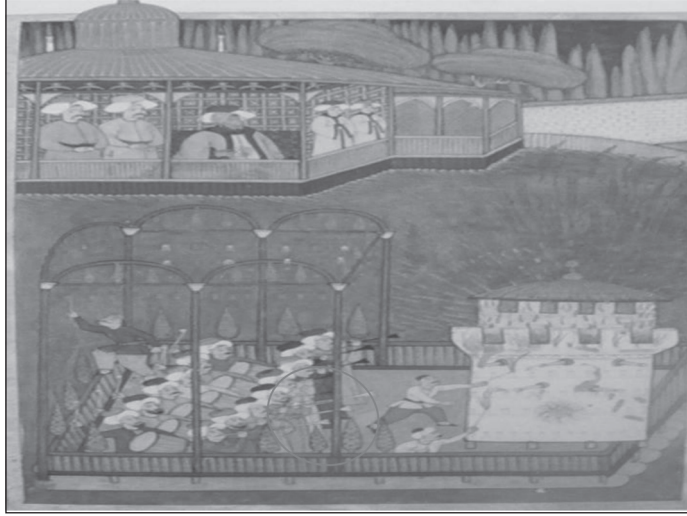

Uzun saplı çalgılar, organolojinin (enstrüman bilimi) dikkat çekici konularından biridir. Genel olarak organologlar, uzun saplı çalgıları mesela bizim çaldığımız tamburu Türklere bağlarlar. Eski Mısır'da da benzer çalgılar kullanılmıştır. Eski Mısır, çengi veya arpa bildiğimiz kadarıyla ilk kullanan uygarlıktır. Dolayısıyla, uzun saplı çalgılar Anadolu'da, Mısır ve Mezopotamya'da her zaman var olmuştur. Aralarındaki farkı çalma tarzlarında, tınlarında aramalıdır.

Nefir

Türk musikisinde 2 asırdan beri terkedilmiş bir nefesli sazdır. Abdulkadir Meragin'nin, Cami'ül Elhan isimli eserindeki söylediklerini Farsça'dan tercüme edilmiş şöyledir: "Nefir, bütün nefesli sazların en uzunudur. Bunun biraz daha uzununa 'Burgu' denir. Ucu eğri olursa 'Kürenay' adını alır. Sadece bir borudan ibaret olup parmak basacak delikleri yoktur." Nefir, mehter musikisinde, askeri musikide, işaret ve ilkin hücum borusu olarak kullanılmıştır. 'Boruzenle', 'nefiri' aynı şeydir ve nefir çalan sanatkara verilen addır (Öztuna, 1990:106).

Resim 11: Nefir

Resim 12’de, Haliç’te Aynalıkavak Sarayı önünde gemiler ve gemilerin arasına ipler gerilerek mekanik bir arabanın yürütüldüğü görülür. Rakkaslar da ellerinde çalparalarla iplerle karaya bağlı bir platform üzerinde dans ederler. Platform rakkasların ağırlığı yüzünden hafifçe suya batmış olduğundan, sanki su üzerinde dans ediyorlarmış gibi görüntü oluşur. Düğüne, üç tane “kol” denen dans ve müzik topluluğu katılmıştır; aralarında Yahudi, Rum, Çingene toplulukları yer alır. Bir resimde de Bahçivanoğlu ya da Edirne grubu olduğunu tahmin ettiğimiz bir kol görülür. Sultanı selamlarken görülen bu topluluk belli ki para alacaktır. Keçi oynatan, maymun oynatan gruplar vardır ve bunların hepsi, Osmanlı devletinin kuruluşunu, bağımsızlığını simgeleyen davulu çalarlar.

Miskal

Nefesli çalgılarımızdan miskal Osmanlı döneminde XVIII. yüzyıl sonlarına kadar hem

saray müziğinde, hem de şehir eğlence müziğinde, esnaf mehterleri adı verilen sivil mehter topluluklarında ve müzikle tedavide kullanılmış olan önemli bir sazdır. Dönemlere göre değişiklik göstererek hemen her türlü çalgıyla birlikte kullanılan miskal şekil bakımından Batı müziği sazlarından panflüt’e benzer. Eski Yunan’da çobanlar tanrısı Pan’ın icat ettiğine inanılan bu çalgı tarih içerisinde değişik müzik kültürlerinde görülmektedir. Eski bir müzik aleti olan bu çalgıya Türk müziğinde aynı zamanda efsanevî bir kuşun adı olan mûsikâr da denilmiştir. Osmanlı döneminde büyük bir rağbetle kullanılmış olan bu saz XIX. yüzyılda terk edilmiştir (Can, 2004:193-206).

Resim 12: Miskal

Surname-i Humayun'daki minyatürde, rakkaslara çeşitli çalgıların eşlik ettiği görülür; nakkare, zurna ve defin yanı sıra, kemence ve “miskal” da bu çalgılar arasındadır. 14. yüzyıla ait olan ve Mehmet Siyahkalem'e atfedilen bir resimde de, cin olduğu söylenen figürlerden birinin yine kemence benzeri bir çalgı çaldığı görülür.

Tambur

Klasik Türk musikisinin en önemli çalgılarından biridir. Sümer musikisinde, zamandan yaklaşık 5000 yıl kadar önce kullanılan mızraplı saz olan, 'pan-tur'un tamburun atası olduğu şüphesizdir (Öztuna, 1990: 372).

Resim 13’de XVIII. yüzyılda Okmeydanı’ndaki eğlencelerden birinde Sultan III. Ahmet’in Şehzâdelerinin sünnet düğünü şenliklerinde Padişahın huzurunda Tambur çalan müzisyenle beraber 3 tane ney ve bendir ve daire çalan müzisyenler görülmektedir (www.turkmusikisi.com/arastirmalar/sarayda_musiki).

Lavta

Türk musikisinde mızraplı bir çalgı olan lavta, uda benzemektedir. Fakat şekli uddan daha küçük ve armuda daha çok benzemektedir. Yalnız sapı daha uzundur. Aynı aileden olan bu sazların farkı, lavtada, tamburda olduğu gibi perdelerin olmasıdır. Ayrıca 4 çift teli vardır (Öztuna, 1990:473).

Resim 14: Lavta
Harem Bahçesinde Meclis I.Ahmed Albümü

www.osmanlisanati.com

Ud

Şark’a ait, eski bir sazdır. Gelişmiş şeklini Farabi vermiştir(4 telli iken, 5. tel eklemiştir). İspanya’nın Müslüman Araplarca fethinden(711) sonra Batı’ya geçmiş, 18. asra kadar Avrupa’da çok tutulan bir saz olmuştur. Batı musikisinde bu saz için çok eser bestelenmiştir. Ayrıca Batı’nın saz şairleri de eşlik için ud ve lavta kullanmışlardır.

Resim 15: Ud

Resim 15'de III. Selim'in haremindedir ud çalan bir kadın görülmektedir.

Çenk

Türk musikisinin bugün terk edilmiş sazlarından olan bu alet, harp'in ilkel şeklidir. Tahminen 18. asırda Türk dünyasında terk edildiği bilinmektedir. Çinlilerin kullandığı çeng ile ilgisi yoktur. Parmakla veya parmağa geçirilen tezene ile çalınmaktadır. Başlıca 9 kılı şu seslere akort edilir: 1. ses: muhayyer, 2. ses: gerdaniye, 3. ses: hisar, 4. ses: hüseyini, 5. ses: pençgah, 6. ses: çargah, 7. ses: segah, 8. ses: düğah, 9. ses: rast. Fakat arada başka kılların da olduğu bilinmektedir. Şükrullah, sazda 24 tel olduğunu bildirmektedir (Öztuna, 1990:198).

Resim 16: Çenk

Santur; Orta Doğu ülkelerinde, özellikle İran'da kullanılan geleneksel bir telli çalgıdır. Biçimi kanuna benzer ama özellikleri ve kullanımı daha farklıdır. Basık bir tahta kutusu üzerine gerilmiş tellerden oluşan santur, bir sehpa üzerine konularak iki küçük ince tokmakla çalınır. 72 teli ve 24 perdesi vardır (Say, 2005:464).

Resim 17: Santur

Resim 17’de Saray haremünde Santur çalan bir kadınla Tambur çalan bir kadın görülmektedir.

Sonuç

- İlk örnekleriyle Sultan II. Mehmet döneminden başlayarak karşılaştığımız Osmanlı resim sanatı, işlenen konular açısından büyük önem taşımakta ve kendine özgü bir gerçeklikle önemli olayların anlatıldığı bir tür belge değeri taşımaktadır.
- İslam kitap sanatında ayrıcalıklı bir yeri olan Osmanlı Minyatürlerinin belgesel değer taşımaları sayesinde günümüze kadar kullanılmış, müzik aletleri ve müzik türleri bu minyatürler üzerinde gözlenmektedir.
- Minyatür sanatının konularının büyük ölçüde müzik temalarından esinlendiğinin görülmektedir. Bu noktadan hareketle, minyatür sanatının müzikal kültürümüzü günümüzde daha da iyi anlamak açısından önemli bir kaynak olduğu sonucu çıkarılmaktadır.
- Türk minyatür sanatçısı için eserin tümünün anlatımı çok önemlidir. Dolayısı ile, öncelikle bütünü tasarlamakta, sonra iç bütünlük oluşturulmakta ve iç bütünlük parça bütünlük halinde gruplandırılmaktadır. İzleyicinin, ilk bakışta eşzamanlı olarak gördüğü olayların, zaman boyutunun algılanması ile aslında çok zamanlı oldukları anlaşılmaktadır.
- Osmanlı İmparatorluğu sanatında müzik konusunda Sultan II. Murad (1421-1451) döneminden başlayarak 18. yy’ın sonuna dek yapılan kuramsal çalışmaların varlığı ve bunlara ilaveten her biri birer görsel belge niteliği taşıyan minyatürler, bize Osmanlı saray müziği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bunlar Osmanlı müziğinin tarihsel gelişim sürecini de bir bakıma günümüze aktarmaktadır.
- Saray, İstanbul’daki musiki etkinliklerini izleyen, başarılı musikicileri bünyesine alarak gelişmelerine olanak sağlayan, onların kültürel yönden beslenmelerinde de başrolü oynayan bir işlev üstlenmiştir.
- Fatih Sultan Mehmed döneminden, 19. yüzyıla uzanan döneme ait ise çok sayıda minyatür eser günümüze ulaşmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmış birçok minyatürlü eser, Türkmen minyatürlerinin etkisini göstermektedir. Bu eserler dönemin giyim, müzik aletleri ve eğlence hayatı gibi bazı özelliklerini de yansıtmaları.
- Multi kültürlü yapıya sahip olan Osmanlı dönemi daha detaylı ele alındığında unutulmaya yüz tutmuş enstrümanlarımız, o dönemin kültürü ve o dönemdeki kültürler arası etkileşim gelecek nesillere daha sağlıklı bir biçimde aktarılabilir.
- Konu ile ilgili Müzisyen, Minyatür sanatçısı ve Tarih uzmanları bir araya gelerek daha bir çok sazımızı ve kültürel miraslarımızı gün yüzüne çıkaracaklardır.

Kaynakça

Altınar, Ülkü, O. (2003). Nakkaş Osman ve Levni Minyatürlerinde Tasarım Anlayışının Dönemin Çalgıları ve Gösteri Sanatları Bağlamında İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atıl, Esin (1997). "İslam Sanatlarında Müzik ve Raks Tasvirleri". Portakal Sanat ve Kültür Dergisi Müzik ve Sanat Özel Sayısı, Sayı:7, İstanbul.

Budak, Ogün Atilla (2000). Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi. Ankara.

Can, Neşe, GÜ. (2004). "Unutulan Sazımız Miskal". Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24 (3). Ankara.

Emnalar, Atıncı (1998). Türk Halk Müziği ve Nazariyatı. İzmir.

Kaygısız, Mehmet (2000). Türklerde Müzik. İstanbul.

Mahir, Banu (2005). Osmanlı Minyatür Sanatı. İstanbul.

Özalp, Nazmi (2000). Türk Musikisi Tarihi. İstanbul.

Öztuna, Yılmaz (1990). Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi. Ankara.

Say, Ahmet (2003). Müzik Tarihi. Ankara.

Say, Ahmet (2005). Müzik Sözlüğü. Ankara.

Şahin, Bekir (1996). Osmanlı Ansiklopedisi. İstanbul.

Tanrıkorur, Cinuçen (2003). Osmanlı Dönemi Türk Musikisi. İstanbul.

Tövbüş, G.V (1990). Müzik Ansiklopedi Sözlüğü. Moskova.

Yum, Şule (1999). "Osmanlı Saray Müziği Üzerine Bazı Görüşler". Tarih, Kültür, Sanat ve Mimarlık Dergisi, sayı: 1, İstanbul.

İnternet KAYNAKLARI

www.geldik.com/kulturel-konular/35087-osmanlida-dugun-bir-torendir. Erişim Tarihi: 15 / 04 / 2010

www.elsanatlari.gen.tr/minyatür-sanati-hakkında. Erişim Tarihi: 15 / 04 / 2010

Osmanlı Musikisi, www.osmanlisanati.com Erişim Tarihi: 18 / 04 / 2010

www.turkmusikisi.com/arastirmalar/sarayda_musiki Erişim Tarihi: 22 / 04 / 2010

www.osmanlisanati.com Erişim Tarihi: 11 / 05 / 2010